

Katarzyna Borkowska

ORCID: 0000-0001-7607-6448

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów Polskiej Akademii Nauk

Warszawa

KORESPONDENCJA JANA HEWELIUSZA Z ELIASZEM DE LEONIBUS I MARIĄ CUNITIĄ*

Correspondence between Johannes Hevelius, Elias de Leonibus and Maria Cunitia

Summary: The collection of preserved correspondence of Johannes Hevelius (1611–1687) with Elias de Leonibus (1602–1661) and Maria Cunitia (1610–1664) consists of 23 letters written over six years, between 28 February 1648 and 10 April 1654. Their authors discuss their publications, *Selenographia* by Hevelius and *Urania Propitia* by Cunitia, telescope accuracy, current astronomical observations and Maria Cunitia's scientific fame. The article examines the contents of the letters, focusing on differences between those penned by de Leonibus and those by Cunitia, and the relationship between the correspondents.

Keywords: Johannes Hevelius, Maria Cunitia, Maria Cunitz, Elias de Leonibus, Elias von Löwen, Crätschmair, correspondence

Słowa kluczowe: Jan Heweliusz, Maria Cunitia, Maria Cunitz, Elias de Leonibus, Elias von Löwen, Eliaz Kreczmar, korespondencja

Zbiór zachowanej korespondencji Jana Heweliusza z Eliazem de Leonibus¹ i jego żoną Marią Cunitią² składa się z 23 listów napisanych na przestrzeni sześć-

* Artykuł prezentuje wyniki projektu badawczego „Nie przeocz tego, co na peryferiach: Maria Cunitia i Elias von Löwen a astronomia XVII stulecia”, finansowanego w ramach konkursu NCN „Opus-18”, pod numerem 2019/35/B/HS3/02902.

¹ Niemiecki matematyk, lekarz i astronom (c. 1602–1661), od 1630 r. mąż Marii Cunitii. De Leonibus to tytuł szlachecki Eliasza, w wersji niemieckiej: von Löwen; jego nazwisko Crätschmair funkcjonowało w następujących wariantach pisowni: Kretschmayer, Kretschmar, Kretschmer, Kreczmar.

² Śląska astronom (1610–1664), autorka tablic astronomicznych *Urania Propitia* (1650), zob. N.M. Swerdlow, *Urania Propitia, Tabulae Rudophinae faciles redditae a Maria Cunitia Benefi-*

ciu lat — między 28 lutym 1648 a 10 kwietnia 1654 r. Panowie wymienili między sobą 13 listów (7 listów Eliasza do Heweliusza i 6 listów Heweliusza do Eliasza), natomiast Maria z Heweliuszem 10 (po 5 listów). Listy Marii są nie tylko mniej liczne, ale także krótsze, licząc średnio jedną stronę przy 4,5 stronach średniej długości listów jej męża (z których najdłuższy liczy sobie aż 11,5 strony). Ta dysproporcja w korespondencji jest do pewnego stopnia uzasadniona intensywną pracą naukową Marii, pozostawiającą niewiele czasu na pisanie listów³. Tak na przykład usprawiedliwia się Heweliusz, rozpoczynając swój list do Marii z maja 1652:

Chociaż nie miałem przyczyny, by zwracać się do Ciebie z listem i odrywać Cię od Twoich poważnych obowiązków i studiów, którymi codziennie jesteś zajęta, postanowiłem Cię jednak pozdrowić w tym liście, częściowo, aby zachować u Was mocną pamięć o naszej przyjaźni, częściowo, aby silnie wyrazić moją wielką i trwałą życzliwość wobec Was⁴.

Z tego wytłumaczenia, jeśli mamy je przyjąć, wynikałoby, że Maria pracowała, przynajmniej w danym okresie, więcej od swego męża.

Zbiór rozpoczyna krótki, pełen uprzejmości list Marii z 28 lutego 1648. Przeprasza ona w nim za jakąś nieznaną nam niedogodność, której miała być mimowolną przyczyną, wyraża wdzięczność za nadesłany wizerunek Heweliusza oraz gorącą aprobatę i poparcie dla jego pracy astronomicznej. W liście napisanym tego samego dnia jej mąż także wyraża żal za kłopot, który powstał w wyniku nieporozumienia i wdzięczność za wyrozumiałość Heweliusza, jaką okazał w tej sytuacji, a także za podarunek jego podobizny. Oboje małżonkowie deklarują chęć odwzajemnienia się za gesty przyjaźni gdańskiego astronoma, której tymcza-

cent Urania, the Adaptation of the Rudolphine Tables by Maria Cunitz, [w:] *A Master of Science History*, Dordrecht 2011, s. 81–121; *Astronom Maria Kunie (Cunitia) 1610-1664. Życie i dzieło*, red. R. Skowron, Świdnica 2008; K. Borkowska, *Wiersze dedykacyjne w dziełach Urania Propitia (1650) i Selenographia (1647) – analiza porównawcza*, „*Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki*” 2021, t. 30, z. 2, s. 157–195. Warianty nazwiska Marii: Cunitia, Cunita, Cunitsea, Cunitz, Kunie, Kunicia, Kunicka.

³ „[...] moja Cunitia pozdrawia Cię wraz ze mną, wybitny Panie, prosząc, byś nie odebrał źle tego, że nie napisała do Ciebie nic w tym liście, ponieważ jest bardzo zajęta przygotowaniem niemieckiego tekstu” — „[...] mea Cunitia quae Nobilissimam Tuam Excellentiam una mecum officiosissime et permanenter salutatur, obnixè rogans ne sequius intelligere velis, quod in praesentiarum nihil literarum ad Te dederit, cum in contextu germanico coordinando sit occupatissima”, Elias do Heweliusza, 24.06.1650, Bibliothèque de l’Observatoire de Paris (dalej BO), C1, t. 1, s. 190T. To i kolejne tłumaczenia są tłumaczeniami własnymi na podstawie wstępnej wersji przekładu listów opracowanej przez dr. Macieja Jasińskiego z IHN PAN.

⁴ „Etsi vix quicquam habeam, cur hac vice literis te compellem, teque a tuis gravioribus negotiis, studiisque, quibus quotidie es occupata, avocem; nihilominus tamen hac epistola te salutare placuit, partim ut amicitiae nostrae memoriam apud vos sartam tectamque conservem, partim ut studium meum propensae ac constantis erga vos optimaе voluntatis vobis magis magisque declarem”, Heweliusz do Marii, 18.05.1652, ibidem, t. 2, s. 263.

sem nie mogą zrealizować inaczej, jak tylko poprzez gorliwą życzliwość i poparcie⁵. Heweliusz do obojga zwraca się z najwyższą sympatią, ale Maria, przedstawicielka płci pięknej, zatem postać szczególnie dla niego niezwykła, wzbudza w nim podziw graniczący z zachwytem:

Któżby się nie dziwił, że wśród takich marsowych klęsk wciąż rośnie i kwitnie kultura sztuk wyzwolonych, przede wszystkim zaś matematycznych, że znajduje się nie tylko wielu mężów, którzy się do nich przykładają, lecz także przedstawicielki płci niewieściej! I to jest szczególnie godne podziwu, że Ty, wbrew przykładowi dawnych, lepszych wieków, zajmujesz się w tej epoce naszą Uranią tak, że zdajesz się zgłębiać jej tajemnice; Pani Cunitia, powiadam, to perła naszego stulecia! Dlatego trzeba z tego powodu winszować nie tylko Tobie, lecz i naszemu wiekowi, i za to składać wiekuiste dzięki Najwyższemu, dodając dobre życzenie, by sprawił, aby wszystkie Twoje wysiłki przełożyły się na wielki wzrost zarówno chwały Jego imienia, jak i wiedzy astronomicznej⁶!

Heweliusz daje temu wyraz w powtarzających się kwiecistych pochwałach, nazywając ją ozdobą wieku, własnej płci i kraju⁷. Konwencjonalne zwroty grzecznościowe, których używa wobec Eliasza („wybitny i szlachetny Panie” etc.) wypadają blado przy złożonych epitetach pod adresem Marii, której nie omijają także i konwencjonalne pozdrowienia („szlachetna i uczona Pani” etc.).

Życzliwość Eliasza wobec Heweliusza wyraża się nieco inaczej niż Marii; wysyłając małżonkom egzemplarz *Selenografii*, gdański uczyony prosi każde z nich

⁵ „Ego quod rependam aliud non habeo, quam ut Dominationem Tuam ad ipsa Uraniae culmina feliciter enitentem, hac fausti ominis acclamatione comiter” — Maria do Heweliusza, 28.02.1648, ibidem, t. 1, s. 226/115; „Ringor serio, quod ne cogitanda quidem gratia huic promptitudini sumis hisce Tuis erga me meritis, digne respondere possim. Quamvis nec tua sors redhostimentum desiderat, nec Hevelia indoles id exposcit; ipsa tamen equitas arcte me obligat, ut si non alia re, certe religiosissima nominis Tui et perpetua veneratione et cultu hoc pensare laborem”, Elias do Heweliusza, 28.02.1648, ibidem, s. 224/113.

⁶ „Inter tantas funesti Martis calamitates, artium liberalium, inprimis autem Mathematicarum culturam, etiam excrescere efflorescere, ut non solum virorum non pauci; sed et feminei generis quaedam inveniuntur in easdem incumbere, quis non miretur! Ac praesertim vero, hoc vel maxime admirabile est, Te praeter exemplum superiorum meliorum seculorum, hac tempestate, sic Uraniam nostram tractare, ut illius abdita quaeque jam penetrasse videaris; Te inquam Dominam Cunitiam nostri seculi unionem! Quare non Tibi solum, sed et aetati huic hoc nomine merito gratulari par est, Altissimoque eapropter agere gratias inmortales, addito voto bono, ut omnes tuos longe laudatissimos conatus, cum praecipue in nominis sui gloriam, tum Studii Astronomici maximum vergere faciat incrementum!”, Heweliusz do Marii, 14.09.1648, ibidem, t. 1, s. 227/116.

⁷ „Vale feliciter, singulare vestri sexus nostrique aevi ornamentum”, Heweliusz do Marii, 14.09.1648, ibidem,; „Ac Tu praesertim germanum Germaniae nostrae decus, Vale”, Heweliusz do Marii, 12.02.1650, ibidem, t. 2, s. 153; „Vale iterum iterumque Uraniae decus”, 18.05.1652, ibidem, t. 2, s. 261; „Vale huius nostri seculi ornamentum”, Heweliusz do Marii, 10.04.1654, ibidem, t. 3, s. 384, 1.

o opinię⁸. Podczas gdy Maria przyjmuje dzieło w słowach najwyższego uznania, Eliaz otwarcie, choć uprzejmie i delikatnie, ingeruje w pracę Heweliusza, podsuwając wskazówki, własne pomysły i ich dowody, pobudzając swego korespondenta do przemyślenia pewnych pozycji. Nie szczędzi on wszak także pochwał, jednak jego ocena pozostaje konstruktywną krytyką popartą własnym doświadczeniem i przekonaniem. Mężczyźni wdają się w polemiczną wymianę zdań na temat stopnia użyteczności i dokładności teleskopów⁹ oraz możliwości odkrycia prawdziwego położenia plam księżycowych¹⁰. Całą tę polemikę Eliaz ubiera w delikatne słowa, niezmiennie zapewniając o swojej przyjaźni dla gdańskiego astronoma. Wiele jego argumentów zostaje bez odpowiedzi. W swoim kolejnym liście do Eliasza Heweliusz skupia się na Marii — jej wizerunku, w którego sporządzeniu im pomaga, oraz jej rosnącej we Francji sławie. W związku z obiema sprawami prosi o dostarczenie potrzebnych materiałów: dokładnie sporządzonej podobizny Marii oraz jej krótkiej biografii, o którą proszą znajomi Francuzi, by napisać na jej cześć pochwałę.

Ostatni list Heweliusza dotarł do małżonków z dużym opóźnieniem. Po sześciu miesiącach bez odpowiedzi, Maria przerywa ciszę, przesyłając uzupełnienie do *Uranii* i prosząc o wieści w sprawie swojego wizerunku, o którym wcześniej pisał do Heweliusza Eliaz. Polemika między oboma mężczyznami nie jest wspominana w dalszych listach. Choć obaj zachowują wszelkie wymogi życzliwości, w ich wymianie odczuć można rywalizację i dbałość o własną reputację ponad wzajemne zrozumienie. Eliaz używa swojej pracy i doświadczenia, by podważyć stanowisko badawcze Heweliusza (czego, jak zapewnia, nie robi bynajmniej w złej wierze — stara się uchronić przyjaciela od błędu, a także przyczynić się do odkrywania coraz dokładniejszej prawdy astronomicznej). Nic podobnego nie zdarza się między Marią a Heweliuszem. Kiedy Maria przesyła Heweliuszowi próbki swoich prac przed opublikowaniem *Uranii*, czyni to w geście daru wdzięczności, z nadzieją, że przysłuży się to jego badaniom:

⁸ „Tenete tuque maritusque tuus integerrimus opusculum meum Selenographicum: non quod tanti aestimem, ut vestrum erga me honestum studium eopse compensare cogitem; sed ut occasio vobis detur, iudicium vestrum, quod non nisi acerrimum esse potest, super laboribus meis eliciendi”, Heweliusz do Marii, 14.09.1648; „faciam id hisce pagellis meis Selenographicis vobiscum communicandis. [...] De quibus, ne iudicium vestrum mihi denegetis, etiam atque etiam rogo”, Heweliusz do Eliasza, 14.09.1648, ibidem, t. 1, s. 225/114.

⁹ Zob. J. Włodarczyk, „Goodness me, how badly you were deceived by this treacherous instrument!”: *The Past, Present, and Future of the Telescope in the Correspondence of Johannes Hevelius and Elias von Löwen* [w:] *Polyhistor Europeus. Études sur l'âge Classique offertes à Chantal Grell*, red. M. da Vinha i in., Turnhout 2024 (w druku).

¹⁰ Zob. idem, „Peripheral” *Astronomy in the Correspondence of Johannes Hevelius: A Case Study of Maria Cunitia and Elias von Löwen*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2019, t. 64, nr 1, s. 147–155.

Dowiedziałam się ponadto z Twojego listu do mojego drogiego małżonka, że nie bez przyjemności zobaczyłbyś jakiś przykład naszych prac. Załączam kompendium praktyczne, które, mam nadzieję, będzie Ci, wielki Panie, w wielu sytuacjach przydatne, jako że pilnie zgłębiasz ruchy Księżyca¹¹.

Urania, wysłana Heweliuszowi przez Eliasza, nie spotyka się ze słowem krytyki z jego strony — wyłącznie z gorącymi pochwałami i wyrazami poparcia:

za to, że postanowiłaś przesłać mi ponownie kopię swojej wspaniałej *Uranii*, jestem niezwykle wdzięczny; oby nadarzyła się szansa na odwdzięczenie się! Tymczasem to wyborne dzieło, bardzo miłe każdemu z powodu swej doskonałości, umieściłem między najcenniejszymi, tak jak należy; drugi zaś egzemplarz, na chwałę Twojego imienia i zalet, przesłałem niedawno Anglikom; jest ono przez nich od dawna oczekiwane i bez wątpienia bardziej niż dostatecznie uczyni zadość ich pragnieniu i oczekiwaniom¹².

Tak ciepłe przyjęcie *Uranii* przez Heweliusza zdaje się onieśmielać Marię, która odpowiada z najwyższą skromnością:

Nie było potrzeby, Szlachetny, Wybitny i Uczony Panie, byś składał takie podzięki za marny papierowy podarunek, ponieważ dług wdzięczności słusznie wymagałby po stokroć więcej. I chociaż ochoczo wyznaję, że moje dziełko zostało utworzone daleko poniżej czci takich pochwał, tak, że jeśli cieszy się powiewem łaskawszej opinii, należy to całkowicie przypisać przychyłności i wsparciu przyjaciół, niczego jednak nie mogłabym życzyć sobie bardziej niż tego, by moja praca została zauważona przez tak wyjątkowego człowieka, który spośród największych światła tego wieku świeci najjaśniej i ludzki talent wznosi ku niebu, i nie tylko nie skrytykowana, ale nawet obdarzona pochwałą i polecona innym wspaniałym artystom jako wcale niezłe dziełko¹³.

¹¹ „Caeterum cum e Tuis ad Maritum Charissimum datis intellexi, Te non indelectari aliquo specimine laborum nostrorum visendo. Adiunxi compendium practicum, quod spero Tibi VIR Magne, motus Lunares studiosissime rimanti, ex nonnullo usu futurum esse [...]”, Maria do Heweliusza, 24.01.1650, BO, C1, t. 2, s. 152.

¹² „Caeterum quod denuo exemplar praestantissimae tuae Uraniae mihi exhibere es dignata, iterum iterumque gratias tibi habeo multo maximas; utinam id compensare aliquo quocunque modo detur occasio! Interea rarissimum istud opus, obque sui perfectionem nulli non carissimum, uti meretur, inter preciosissima mea reposui; alterum vero exemplar in nominis virtutumque tuarum honorem, ad Anglos nuper transmisi: a quibus ut longe est desideratum, ita sine dubio eorum desiderio et expectationi plus quam satisfaciet”, Heweliusz do Marii, 29.07.1651, ibidem, t. 2, s. 220.

¹³ „Nihil attinebat, Nobilissime Excellentissime et Consultissime Domine, pro levidensi transmissio munusculo chartaceo tantas egisse gratias, cum debiti ratio plusquam centuplum eius jure exugeret. Etsi lubens fateor opusculum meum longe infra dignitatem tantorum elogiorum positum esse, ut si qua fama benignioris aura fruitur, id amicorum gratia et favori in solidum tribuendum fore: tamen nihil optatus et votis meis magis expetitum obtingere potuisset, quam intellegere, mem qualemcumque laborem, Excell[entia] T[ua] tali tantoque Viro, qui inter maxima huius seculi lu-

Wydaje się natomiast, że Eliaz jakąś krytykę *Uranii* antycypował, jeśli wziąć pod uwagę otwarte na ocenę przedstawienie przez niego dzieła małżonki:

Jeżeli uznasz, że warto przeczytać te stroniczki oraz uczciwie i rzetelnie wskazać niedoskonałości i błędy, które mogą się w nich znajdować (jest bowiem cechą ludzkiej słabości i móc być w błędzie, i niekiedy błąd przyjmować za prawdę), uczynisz rzecz bardzo miłą¹⁴.

Być może pokorna prośba o prawdziwą opinię, zwłaszcza podkreślona długim wywodem o zgubności trwania w błędzie, przekonać ma Heweliusza do odwdzięczenia się za jego własną szczerą ocenę *Selenografii*. Nastawienie to jest jednak cokolwiek osobliwe wobec książki wychodzącej pod imieniem Marii. Wedle konwencji cudze dzieło zasługiwało na pochwały, skromności zaś wymagało własne. Jest więc całkiem zrozumiałe, że Maria wypowiada się o swej książce jako o „marnym papierowym podarunku” („levidensi munusculo chartaceo”)¹⁵. Skromność Eliasza wskazuje natomiast, że istotnie uważa *Uranie* — przynajmniej częściowo — za swoje dzieło. Z pewnością odbiera personalnie kwestię jego przyjęcia. Bierze odpowiedzialność za jego publikację i uważa ją za swoją zasługę:

Wielu Niemców i niektórzy Włosi — wśród których wyróżnia się pan Pieronius, wybitny człowiek na dworze cesarskim, biegły w sprawach matematycznych — po obejrzeniu tylko drugiej części tabel, którą przesałem swojemu krewnemu, zachwyciwszy się tylko podsumowaniem obliczeń, od nieco ponad pięciu lat często namawiali mnie do ich wydania, gdy jeszcze nie byłem zdecydowany, i nie przestają nagabywać, gdy już prawie przygotowałem rzecz do wydania¹⁶.

Eliaz, nie Maria, jest także tym, który przedstawia *Uranie* Heweliuszowi. Nie ma wątpliwości, że Maria i Eliaz uprawiali astronomię wspólnie. Z napi-

mina caput existens, coeloque homogenium extollit ingenium, non solum non improbari, sed etiam ab eo encomium auferre, aliisque praestantibus Artificibus, ut commatis non pravi, commendari”, Maria do Heweliusza, 17.08.1651, Paryż, Bibliothèque nationale de France (dalej BnF), lat. 10347, t. 2, s. 217–218,.

¹⁴ „Si dignatus fueris istas pagellas pellegere, et, si quae in iis restent vel imperfectiones; vel etiam errores (humanae enim fragilitatis proprium est, et errare posse, et interdum sus specie veri deceptum errare) eos mihi candide, et confidenter aperire”, Eliaz do Heweliusza, 24.06.1650, BO, C1, t. 2, s. 190.

¹⁵ Maria do Heweliusza 17.08.1651, BnF, lat. 10347, t. 2, s. 217–218.

¹⁶ „Germanorum non pauci et nonnulli Itali, quorum praecipuus Dominus Pieronius primariae dignitatis Vir in aula Imperatoria, rerum Mathematicarum peritissimus, visa solummodo secunda Tabularum parte, quam Affini meo communicaveram, miratur tantum calculi compendium ab annis 5. et quod excurrit, me nondum consentientem ad editionem stimularunt saepius; et jam editurientem vix non defatigant”, Eliaz do Heweliusza, 24.06.1650, BO, C1, t. 2, s. 190.

sanego przez Eliasza wstępu do *Uranii* wiemy, że wspierał żonę, zapoznając ją z nieznanymi wcześniej metodami, dzięki czemu miała możliwość coraz bardziej doskonalić się w sztuce astronomicznej¹⁷. Ich korespondencja nie daje jasnej odpowiedzi na pytania, w jakim stopniu każde z nich przyczyniło się do powstania książki. Warto jednak przyjrzeć się, w jaki sposób korespondenci odnoszą się do *Uranii*. Przesyłając egzemplarz *Selenografii*, Heweliusz zwraca się do Eliasza: „obyśmy wkrótce mogli ujrzeć także Wasze prace!”¹⁸. Jego list do Marii nie zawiera analogicznego zawołania. Jako że małżonkowie najwyraźniej dzielą się treścią swoich listów, na owo zawołanie odpowiada właśnie Maria w swojej kolejnej odpowiedzi: „Dowiedziałam się ponadto z Twojego listu do mojego drogiego małżonka, że nie bez przyjemności zobaczyłbyś jakiś przykład naszych prac...”¹⁹ i przesyła próbkę tablic z nieopublikowanej jeszcze wtedy *Uranii*. Choć prace te określone są jako wspólne („nasze”), przedstawienie ich przez Marię, a nie przez Eliasza, do którego skierowane było życzenie Heweliusza, zdaje się mieć znaczenie. W swoim liście z tego samego dnia Eliasz pomija je milczeniem, zapowiada natomiast mającą wkrótce zostać ukończoną *Uranie*, nazywając ją „naszym dziełem” („nostrum opus”)²⁰. Następnie przechodzi do wspomnianego wyżej wątku polemicznego. Heweliusz odpisuje Marii, dziękując obojgu za przykład ich prac („specimen lucubrationum Vestrarum”)²¹ i modląc się o pomyślność dla ich książki („Vester liber”)²², której nie wspomina już w odpowiedzi do Eliasza, pochłonięty wątkiem polemicznym. W czerwcu 1650 r. Eliasz wysłał Heweliuszowi *Uranie*, pokornie prosząc go o szczerą opinię. Opinii takiej nie otrzymuje, jedynie podziękowania za „wasze wspólne dzieło” („opere vestro Uranico”)²³ oraz dalszą pomoc w krzewieniu sławy Marii poprzez przyczynienie się do powstania jej portretu oraz francuskiego utworu pochwalnego. Ten właśnie list z września tego roku dociera do małżonków z opóźnieniem. W grudniu Maria dosyła Heweliuszowi brakujące strony *Uranii*, nazywając ją już teraz

¹⁷ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Byczyna 1650, *Maritus ad Lectorem*, s. 11v.

¹⁸ „Utinam et vestros labores aliquando ad nostrum veniant adspectum!”, Heweliusz do Eliasza, 14.09.1648, BO, C1, t. 1, s. 225/114.

¹⁹ „Caeterum cum e Tuis ad Maritum Charissimum datis intellexi, Te non indelectari aliquo specimine laborum nostrorum videndo”, Maria do Heweliusza, 24.01.1650, ibidem, t. 2, s. 152.

²⁰ „Gratias interim agimus maximas, par pari, si Deus concesserit, et ad operis sub helice sudantis absolutionem, vitam prorogaverit, brevi relaturi.; Opus nostrum, spero, circa Festum Johannis Baptistae ad finem perducetur, quo facto, prima oblata occasione mittam Tibi (...)”, Elias do Heweliusza, 24.01.1650, ibidem, t. 2, s. 149.

²¹ „Vobis persolvo gratiam, pro lucubrationum Vestrarum specimine”, Heweliusz do Marii, 12.02.1650, ibidem, t. 2, s. 153.

²² „Itaque tam libro Vestro prorsus absolvendo secundos precor successus”, ibidem.

²³ „Literae Tuae, Vir Excellentissime ac Clarissime, cum insigni opere vestro Uranico, sunt nuperime mihi optime traditae. Pro quo et egregio, et gratissimo munere non gratias certe solum vobis, quas debet, quasque possum, habeo maximas”, Heweliusz do Eliasza, 26.09.1650, ibidem, t. 2, s. 192.

po raz pierwszy własnym dziełem („operi mei”)²⁴. W swej odpowiedzi z lipca 1651 Heweliusz także zaznacza już autorstwo Marii, dziękując za książkę: „dzieło Twojego wybitnego intelektu” („sublimis ingenii tui monumento”)²⁵, „Twoja wspaniała *Urania*”²⁶ („praestantissima tua *Urania*”). Następny list Marii wyraża skromność i zakłopotanie związane z gorącym przyjęciem *Uranii*, którą nazywa „moim dziełkiem” („opusculum meum”)²⁷.

Maria, choć sama pisze znacznie mniej od Eliasza, uczestniczy w korespondencji męża z Heweliuszem, czytając ich listy i odnosząc się do ich treści. Czytni tak przysyłając Heweliuszowi tablice z *Uranii*²⁸ w odpowiedzi na życzenie skierowane do jej męża, prosząc w imieniu Eliasza o odpowiedź na jego list²⁹, czy dziękując za przesłanie obserwacji zaćmienia Słońca, które, niewspominane wcześniej przez Marię, były dogłębnie omawiane w listach jej męża. Wątek obserwacji zaćmienia Słońca, obecny od grudnia 1651 aż do końca zachowanej korespondencji, odgrywa się analogicznie do polemiki w sprawie użyteczności teleskopów i libracji Księżyca. Eliasz i Heweliusz wymieniają się szczegółowymi notatkami z zaćmień, a następnie oceniają wzajemnie swoje starania i dyskutują, który z nich był bliższy prawdy, nie dochodząc do porozumienia. Swym krótkim komentarzem z marca 1653 Maria zdradza, że traktuje listy do męża jako skierowane także do siebie:

Bardzo miłe były mi Twoje listy, natchnione czystą sympatią i życzliwością, którą wyraziłeś nie tylko słowami pragnienia, by ta przyjaźń, którą żywisz wobec nas, trwała wiecznie, lecz także czynami, mianowicie przysyłając nam swoje nadzwyczajne obserwacje³⁰.

Heweliusz nie omawiał bowiem obserwacji w listach do Marii, a jego ostatni list do niej, nadany prawie rok wcześniej, ograniczał się do pozdrowień i życzeń

²⁴ „Semestre fere elabatur Vir Nobilissime et Excellentissime, e quo, Nobilissimae Tuae Excellentiae Maritus meus mancum Exemplar operi mei transmitteret, quod quin Nobilissima Excellentia Tua acceperit, nulla dubito”, Maria do Heweliusza, 20.12.1650, ibidem, t. 2, s. 219.

²⁵ „Jam sextus, et amplius, ni fallor, agitur mensis, cum ad gratissimas Charissimi tui mariti respondi literas; simulque debitas, pro sublimis ingenii tui monumento, mihi tum temporis transmissis, egi gratias, sed nihil quicquam hucusque responsi obtinui: sic ut, quid cum tuo elogio, quo de Gallis adhuc respondendum, simulque cum effigie tua fieri statuatis, plane nesciam”, Heweliusz do Marii, 29.07.1651, ibidem, t. 2, s. 220.

²⁶ „Caeterum quod denuo exemplar praestantissimae tuae Uraniae mihi exhibere es dignata, iterum iterumque gratias tibi habeo multo maximas”, ibidem.

²⁷ Maria do Heweliusza, 17.08.1651, BnF, lat. 10347, t. 2, s. 217–218.

²⁸ Maria do Heweliusza, 24.01.1650, BO, C1, t. 2, s. 152.

²⁹ Maria do Heweliusza, 20.12.1650, ibidem, t. 2, s. 219.

³⁰ „Perquam gratissimae Tuae mihi fuerunt literae, merum pro se spirantes favorem et benevolentiam, quam non modo verbis dum eam amicitiam, quam nobis apud Te esse pateris firmam et perpetuam esse cupis: sed etiam re ipsa satis declarasti, communicatis nimirum nobiscum observationibus Tuis subtilissimis”, Maria do Heweliusza, 23.03.1653, ibidem, t. 3, s. 350.

liwości. Skoro zatem Maria czytała wraz z Eliaszem obserwacje Heweliusza, możemy spodziewać się, że wspólnie je omawiali, a zatem, że stanowisko wyrażone przez Eliasza w listach do Heweliusza nie jest pozbawione wpływu Marii. Nieobecność jakiegokolwiek stanowiska polemicznego w listach Marii wyjaśnić można ówczesną konwencją zabraniającą kobietom zabierania samodzielnego stanowiska w sporze, do której nawiązuje Eliasz w swoim wstępie do *Uranii*³¹. W odpowiedzi do Marii Heweliusz dziękuje im obojgu za życzliwe przyjęcie obserwacji, zaś w odpowiedzi do Eliasza kontynuuje polemikę.

Drobne komentarze w listach Marii sugerują, że treść przynajmniej części listów jej męża powstawała przy jej wkładzie. Zarówno Eliasz, jak i Maria wielokrotnie wypowiadają się we wspólnym imieniu. Cała trójka korespondentów pisze początkowo o *Uranii* jako o owocu pracy obojga małżonków. Narrację tę zmienia Maria, nazywając ją swoim dziełem w grudniu 1650, a Heweliusz natychmiast ją przyjmuje. Główną różnicą między korespondencją Maria–Heweliusz i Eliasz–Heweliusz jest treść oparta na uprzejmościach i pochwałach w pierwszym wypadku, oraz na konstruktywnej dyskusji naukowej w drugim. Różnica ta może wynikać z nieprzychylnych kobietom zwyczajów, wedle których nie powinny one zajmować polemicznego stanowiska. Duża część korespondencji Heweliusza z Eliaszem obraca się wokół Marii: jej pracy, biografii, reputacji. Kwestii tych nie porusza Heweliusz z samą zainteresowaną. W tym kontekście Eliasz występuje w roli jej przedstawiciela i protektora.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Paryż, Bibliothèque de l'Observatoire de Paris, C1, t. 1–3: *Correspondance de Johannes Hevelius*.

Paryż, Bibliothèque nationale de France, lat. 10347, t. 1–3: *Correspondance de Johannes Hevelius*.

Źródła drukowane

Cunitia M., *Urania Propitia*, Byczyna 1650.

Opracowania

Astronom Maria Kunic (Cunitia) 1610–1664. *Życie i dzieło*, red. R. Skowron, Świdnica 2008.

Borkowska K., *Wiersze dedykacyjne w dziełach Urania Propitia (1650) i Selenographia (1647) – analiza porównawcza*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2021, t. 30, z. 2, s. 157–195.

³¹ „Verum cum more & instituto Pragmaticorum foemina iudicio sisti prohibeatur sine tutore (ut vocant) ad litem: en adsum!”, M. Cunitia, *Urania Propitia*, Byczyna 1650, *Maritus ad Lectorem*, s. 11r.

Swerdlow N.M., *Urania Propitia, Tabulae Rudolphinae faciles redditae a Maria Cunitia Beneficent Urania, the Adaptation of the Rudolphine Tables by Maria Cunitz*, [w:] *A Master of Science History. Essays in Honor of Charles Coulston Gillispie*, red. J. Z. Buchwald, Dordrecht–Heidelberg–Londyn–Nowy Jork 2012, s. 81–121, DOI: 10.1007/978-94-007-2627-7_7.

Włodarczyk J., ‘Goodness me, how badly you were deceived by this treacherous instrument!’: *the Telescope in the Correspondence of Johannes Hevelius and Elias von Löwen* [w:] *Polyhistor Europeus. Études sur l’âge Classique offertes à Chantal Grell*, red. M. da Vinha i in., Turnhout 2024 (w druku).

Włodarczyk J. “Peripheral” *Astronomy in the Correspondence of Johannes Hevelius: A Case Study of Maria Cunitia and Elias von Löwen*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2019, t. 64, nr 1, s. 147–155, DOI 10.4467/0023589XKHNT.19.009.10117.

Katarzyna Borkowska — doktor nauk humanistycznych w zakresie filologii klasycznej, adiunkt w Instytucie Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów. Obszary badawcze: historia nauki, filozofia starożytna, korespondencja nauk i sztuk. Niektóre publikacje: *Wiersze dedykacyjne w dziełach Urania Propitia (1650) i Selenographia (1647) – analiza porównawcza* (2021), *Translatio, Imitatio, Aemulatio – assimilation of Greek thought in Cicero’s philosophical writings* (2022).

e-mail: kborkowska@ihnpan.pl